

“СКАМАНДР” І “ТАНК” В АСПЕКТІ МІЖЕТНІЧНИХ ЗВ’ЯЗКІВ

*“Кожен, хто прагне освоювати чужий край і чужу культуру, повинен шукати можливостей заглибитись в іншу мову. У цьому полягає перелом, якого не уникнути і який повинен допомогти вилікуватись, якщо людина хоче вижити в нових умовах”
(Г.-Г. Гадамер).*

Поява літературних угруповань і груп зумовлена однорідністю інтенцій, що виявляються у певних мистецьких колах, інспірована лідерством окремих митців, навколо яких гуртуються однодумці чи просто їх прихильники. При цьому чимало важать зовнішні чинники, тобто ті перехідні літературно-мистецькі ситуації, які потребують вироблення нових шляхів розвитку.

Перша світова війна, що вразила жорстокістю і гігантською руйнівною силою, змусила світ замислитися над здобутками цивілізації, моральними і духовними цінностями, знаменувала переломний етап в історії. Тому 20-і роки ХХ століття були позначені помітними світоглядними зрушеннями, появою нових ідей, імпульсів у літературно-мистецькому житті. Переломні моменти, які культура час від часу переживає, співвідносяться чи обумовлюються суспільно-політичними чинниками, проте не визначаються ними, адже митці здатні як випереджати свій час, так і відставати від його завдань і потреб.

Після здобуття Польщею незалежності у літературно-мистецькому житті країни спостерігалось поживлення. Перед художньою літературою у самостійній країні постали інші завдання, ніж у попереднє десятиліття. Рецидиви попереднього молодопольського періоду у поезії 20-х років взялися долати молоді автори. У цей час у Варшаві і Лодзі виникали численні літературні кав'ярні. В одній з них — “Під пікадором” — збиралися літератори-початківці, котрі відкинули елітаризм у мистецтві. Об'єднавшись у 1920 році навколо журналу “Скамандр”, Ю.Тувім, Я.Івашкевич, А.Слонімський, К.Вежинський, Я.Лехонь, С.Карпінський, Я.Мінкевич, В. Хожиця та інші письменники витіснили “саркофаги, містичну задуху” попередників, звільняли польську поезію від похмурої символіки “Молодої Польщі”, вносячи у літературу свіжий струмінь віталізму. У першому числі журналу “Skamander” за 1920 рік, скажімо, проголошувалося: “Ми хочемо бути поетами сьогодні, і в цьому наша віра і вся наша “програма”. Нас не вабить проповідництво, ми не прагнемо нікого наверхтати, але хочемо здобувати, поривати, запалювати серця людей, хочемо бути їхнім усміхом і їхнім плачем...” [1, 234]. Мантія

пророка не приваблювала скамандритів, котрі добровільно відмовилися від функції проповідників, наставників.

“Скамандр” був типовим для двадцятих років літературним об’єднанням, підкреслював Д.Самойлов.- Не маючи ясної програми, він, у всякому випадку, успішно воював з усіма видами літературних штампів” [2, 12]. Всупереч одному з них Ю.Тувім висунув гасло: “Поезію на вулицю!”, наблизивши художню творчість до реальних потреб того часу, спустивши її на грішну землю. На відміну від своїх попередників з “Молодої Польщі”, котрі вважали митця обранцем Музи, недосяжним для загалу, лідер групи свідомо обрав роль поета натовпу, увів його у саму гущу життя, тим самим розширивши наратологічний простір творів за рахунок численних голосів з вулиці. Оця орієнтованість на найширше коло читачів стала передумовою популярності поетів, сприяла розширенню реципієнтного поля.

Група “Скамандр”, хоч і сформувалася раніше, ніж об’єднання українських письменників “Танк”, може бути співвіднесена з ним на тій підставі, що вони, по-перше, виникли у Варшаві, по-друге, об’єднували письменників однієї генерації – сучасників першої світової війни і подальших суспільно-політичних катаклізмів, по-третє, зазнавали значного впливу російської культури, по-четверте, відіграли важливу роль у національних літературах. Зближувала групи проєвропейська орієнтація, яка у “Скамандрі” поєднувалася з беззастережним захопленням російською літературою, про що свідчать численні переклади Ю.Тувімом творів О.Пушкіна, М.Лермонтова, О.Грибоєдова, М.Некрасова, О.Блока, А.Слонімським — творів В.Маяковського та ін. “Танківці” ж виявляли більш помірковане ставлення до російської культури, прагнули сепарації від неї, усвідомлюючи, що вона виконувала роль посередника між західноєвропейським та українським літературними процесами і таким чином прирікала останній на другорядність, меншовартість. У книзі есе “Бій за українську літературу”, що вийшла у Варшаві, Ю.Липа, зокрема, підкреслював “нівеляційні впливи Москви” [3, 112]. До Польщі він виявляв більш прихильне ставлення: “То є наш справедливий дім, наше гніздо. Двох батьківщин мати не можемо...” [4, 280]. Цей теплий відгук зумовлений тим, що саме Польща дала притулок голодним, обірваним, хворим бійцям УНР, котрі перетнули Збруч після поразки у національно-визвольній боротьбі.

Група “Танк” (1929) була заснована у Варшаві Є.Маланюком та Ю.Липою пізніше, ніж “Скамандр”. До неї ввійшли, крім уже згаданих засновників, О.Теліга, Н.Лівицька-Холодна, П.Холодний (молодший), Б.Ольхівський, П.Зайцев, до співробітництва були залучені Л.Мосендз, М.Чирський. Отже, представники Празької поетичної школи (Є.Маланюк, О.Теліга, Л.Мосендз, М.Чирський, Н.Лівицька-Холодна) посіли помітне місце у складі новоутвореної літературної групи, виявивши схильність до структурного об’єднання. На відміну від своїх польських попередників, чиї гасла відзначалися строкатістю, українські письменники виробили чітку програму, викладену у “Статтях про “Танк” (Варшава, 1929). Мабуть, цьому сприяло те, що засновниками групи стали національно свідомі літератори, котрі, переживши “психічну” травму, добре розуміли необхідність консолідації сил. Вони прагнули стати “духовим штабом національного руху”, “ідеологічною кузнею, де

куватиметься і гартуватиметься духова зброя національного активізму”. Проте вироблені ними програмові положення не послужили основою для об’єднання.

Оскільки Варшава була колискою зазначених груп, варто детальніше зупинитися на тій атмосфері, що склалася в місті. Незважаючи на політику пацифікації, яку уряд Польщі здійснював щодо західноукраїнських земель, столиця лишалася помітним осередком української еміграції між двома світовими війнами. Тут перебував уряд УНР, діяли Український центральний комітет, що подавав допомогу емігрантам, Український науковий інститут, Український жіночий союз, товариство прихильників Ліги націй, Слов’янське товариство культури і мистецтва та інші установи, працювали такі відомі вчені, як І.Огієнко, О.Лотоцький, В.Біднов, Д.Дорошенко, С.Балей, І.Шовгенів, Л.Чикаленко, П.Андрієвський, Р.Смаль-Стоцький, П.Зайцев. У Варшаві діяв Український клуб, виходили україномовні видання, влаштовувалися шевченківські вечори, літературні читання — все це і визначало культурний мікроклімат столиці, що дала притулок багатьом вихідцям з України.

Помітно, що у першій половині ХХ століття польські письменники приділяли українським проблемам значно менше уваги, ніж українські емігранти — польським. Образ України — не лише як певної географічної території, а й як духовної субстанції, що має свою історію, багату культуру, у польській літературі попередніх епох посідав помітне місце, якщо брати до уваги так звану “українську школу”. Продовжувачу традицій цієї школи Ю.Лободовському вона здавалася країною, що, хоч і купається в молоці та меді, проте вмивається кров’ю і слізьми, країною крайностей і парадоксів:

Тебе, медомолочна, і бурякова, й пшенична,
тебе хвалю, Україно, щоденна в муці одвічній,
заплакана сирото, мачухо власним дітям,
солдатко, в касарнях чужих кольбами штовхана
й бита,

складаю тобі, що від літ так голосиш в нестямі,
цей кров’ю моєю виколисаний гексаметр

(поема “Похвала України”, переклад Святослава Гординського).

Україна, у сприйнятті поета, ще не стала суб’єктом історії, залишаючись ареною впливу агресорів. Ю.Лободовський, перейнятий пекучим відчуттям ностальгії, палким бажанням об’єднати дві батьківщини, зізнавався їй у сокровенному: “Благословеннішу землю знайти понад тебе несила...”. Великий польський поет, прозаїк, публіцист і перекладач з 1933 року співпрацював з луцьким тижневиком “WoByD”, що виходив польською мовою, а у 1937-1938 роках був штатним працівником цієї газети. Він послідовно відстоював розвиток української національної культури та освіти на етнічних українських землях. “Своєрідна індивідуальність та подібність польської й української культур на Волині, наче хор птахів у волинських лісах, приємно вражали люблінського поета” [5, 265], – відзначала Л.Сірик. Проте незабаром Ю.Лободовський розчарувався у можливості усунення польсько-українських сварок, що з обох сторін призвели до злочинних акцій у 40-х роках, і назавжди залишив Луцьк. З приїздом у Варшаву поет співробітничав із видавництвом “Biuletnia polsko-ukraiDski ego”, познайомився з українськими поетами Є.Маланюком і Н.Лівицькою-Холодною, перекладав їх твори, підготував до видання два

томи антології української поезії, тобто самовіддано працював задля налагодження польсько-українського діалогу. Ю.Лободовський назавжди залишився пропагандистом української літератури та культури, вводячи їх у загальноєвропейський культурний контекст.

Зі “скамандритів” на українську тематику писав лише Я.Івашкевич. Україна здавалася йому країною зі славним героїчним минулим, краєм дитинства, юнацьких захоплень і нездійснених надій. З віршів поета поставали атрибути української дійсності: старий млин, вітряки над горбами, “спустілі трухляві церкви і каплиці”. Авторіві вони нагадували про пережите, тому відчутне нагнітання епітета “старий”, що свідчив про давність вражень та замилювання старовиною. Розпізнаванням і вирізненням себе вчорашнього з-поміж багатьох інших позначена поезія Я.Івашкевича “Блакитний палац”:

Недавно парком зеленим

Біля палацу Растреллі

Йшов він подібний до мене,-

Зник десь в чортівській крутелі...

(Перекл. М.Бажана, [6, 100]).

Ретроспективний характер твору сприяв зображенню бажаного випукло, багатогранно, виявленню свого бачення пережитого.

Доречно зіставити ставлення українських і польських письменників до становища рідного краю. На думку Ю.Лободовського, українські поети “криком кличуть святу волю”, а польські будять душі з неволі тоді, коли волю здобуто. Опозиція *воля* — *неволя* суттєва для розуміння специфіки груп, адже діяли вони в різних умовах: “Скамандр”- у незалежній Польщі, про яку лише мріяли їх попередники і куди тільки долітали бурі з Росії, “Танк”- в інонаціональних обставинах. Тому в останніх виявився еміграційний синдром, адже вони марили Україною, а пережите там ставало своєрідною матрицею, крізь яку оцінювалося чуже для них оточення. “Танківці” вступали у діалог з Україною, ведучи його на відстані — географічній, політичній, психологічній. Розпізнавання її атрибутів і невпізнання їх, творення візій дозволяло їм зберігати пасіонарну енергію.

Обидві групи “Скамандр” і “Танк” виконували функцію аванґарду, тобто розчищували, готували ґрунт для інших. Як вважає С.Павличко, зміст поняття “аванґард” мав “свої конкретні особливості не тільки в кожній національній літературі, але й на кожному етапі розвитку цієї літератури” [7, 183]. Тому йшлося про суттєву відмінність, яка полягала в тому, що українські літератори фактично не бачили результатів своєї праці, тоді як польські — впливали на тогочасний літературний процес. І все-таки, виконавши призначене, обидві групи втратили свою життєздатність: давалася взнаки неоднорідність творчих інтенцій, роз’єднаність митців, котрі усвідомлювали, що літературу творять не колективи, а творчі індивідуальності. “Скамандрити” — Івашкевич, Слонімський, Лехонь -, як підкреслював Д.Самойлов, — незабаром по-своєму почали розраховуватися зі “Скамандром” [2, 12]. Ю.Тувім, Я.Івашкевич, А.Слонімський, Я.Лехонь та інші письменники, зазнавши тиску як з боку соціально заангажованої, так і аванґардистської течій, розійшлися у різні політичні боки.

Несхожість інтересів була очевидною і в колективі групи “Танк”. Ставши на шлях боротьби, засновники групи чітко визначили її завдання як “організацію сил бойового національного мистецтва”. У “Листі до літераторів” Ю.Липа прямо закликав: “Виховуймо і творім Державність” [8, 3]. При цьому танківці усвідомлювали, що боротьба точитиметься “не на життя, а на смерть”. У листі Ю.Липи до М.Мухина від 30 березня 1929 року підкреслювалося, що “осідком першої ґрупи “Танку” є Варшава” [9]. На підставі цього твердження можна припустити, що передбачалася організація інших осередків, тобто готувався ґрунт для широкомасштабної акції, для наступу на всіх “фронтах”.

У висунуту українськими літераторами доктрину “державницької літератури” не вписувалася еротична поезія Н.Лівицької-Холодної. Поетеса наче “вела приховану полеміку з іншими представниками емігрантської поезії — Є.Маланюком, Ю.Липою, Л.Мосендзом” [10, 4], викликаючи у них нерозуміння і подив. У період гострої боротьби вона доводила велич любові, повноправність інтимних переживань. Значний пасіонарний потенціал групи не був реалізований не стільки через різноспрямованість митців, скільки через зовнішні чинники, до яких, без сумніву, належало втручання Д.Донцова, котрий не був зацікавлений у існуванні інших угруповань. Відчувши в особі Ю.Липи свого опонента, він з усією непримиренністю оголосив його чужим “вісниківцям”.

Сам Ю.Липа у листі до критика М.Мухина так пояснював це розходження: “Д.Д. [Дмитро Донцов. — П.В.] не поле, він живе механічною жнивваркою, підтинає все своєю доктриною абс. динаризму (і злаки, і плевели). Нищить усе” [11]. На захист редактора “Літературно-наукового вісника” виступив Є.Маланюк, що призвело до розмежування серед “танківців”, котрі на відміну від “пражан” виявилися відкритішими для безпосередніх контактів, бо орієнтувалися на духовний досвід Європи, відверто проголошували окциденталізм.

Є.Маланюк мав численні літературні зв'язки з польськими колегами, легко увійшов у варшавські науково-культурні кола після переїзду у 1929 році. З декотрими польськими “скамандритами” Ю.Тувімом, Я.Івашкевичем, наприклад, він познайомився ще під час свого перебування у таборах для інтернованих. Тому з приїздом у столицю швидко поновив ці знайомства, здобувши визнання своєю ерудицією. Поет не просто стежив за літературним процесом у Польщі, а й своєчасно реагував на події літературного життя.

Численні ремінісценції з творами польських письменників свідчили про широту його інтересів, добре знання культури того народу, з яким звела його доля. У творах Ю.Словацького йому, скажімо, імпонував міф про те, що Україна – “krajnie zarodow, ognisko [usia]” [12, 135], у якому зароджується лад майбутньої Польщі й Слов'янщини. Суголосність завдань, що стояли перед митцями поневолених націй, обумовила пріоритети у їх діяльності: як Ю.Словацький перетворював “хлібоїдів” у “ангелів”, тобто корисних вітчизні людей, так Є.Маланюк пасивних, байдужих — у національно свідомих борців.

Окремої уваги заслуговують зв'язки лідерів груп Ю.Тувіма й Є.Маланюка. У ранніх віршах польського побратима по перу вражала радість життя, екстатичне захоплення його дарами, енергія шукань. На думку Є.Маланюка, ім'ям Тувіма вичерпувалася уся сучасна “чиста” поезія Польщі. Йому він присвятив цикл “Ars poetica” (1930), що мав виразно програмовий характер. Художня творчість в інтерпретації Є.Маланюка — це “хрест”, який

мужньо несе поет, зазнаючи “тортур літератури”. Усі дефініції художньої діяльності як “пороку”, “наркозу”, самоспалення не можуть вичерпно передати її зміст, адекватно розкрити суть. Тому самопроекція поета така ж трагічна й неоднозначна:

Завше скупчений, завше похмурий,

Бо хвилева усмішка — грім,

Morituri літератури,

Гладіатор нещадних рим [13, 172].

Ліричне самовираження у віршах циклу поєднувалося із звертанням до співрозмовника, котрий поставав поетовим одноступенем, що дозволяло йому згодом говорити вже від імені колективного “ми”: “Ми знаєм більше, ніж вони – / Ті, що руками роблять слово” [13, 173]. Протиставляючи справжню творчість ремісництву, Є.Маланюк стверджував обраність митця.

Українського і польського поетів зближувало прагнення зосередитися виключно на літературних завданнях, розуміння самоцінності мистецтва. Вони формувалися не лише під впливом національної культури, а й європейської, синтезуючи національний історичний досвід і культурні набутки людства. Ю.Тувім переплавив різноманітні впливи, в тому числі авангардистських течій, які, проте, не виявилися визначальними у його поезії. Він, як і Є.Маланюк, поетизував муки творчості, необхідні для того, щоб втручатися “словами в серце, серцем в слово”, тобто підкреслював значення психофізичної енергії, яку здатне випромінювати художнє слово.

Ю.Тувім намагався розкрити глибинні можливості художнього слова. У поетичній фантазії “Зелень” він експериментував лише з одним словом, демонструючи невичерпні можливості словотворення, лексичне багатство мови, схильність до пошуків. Слово було для нього медіумом між минулим і майбутнім, спресованим виразом переживання. У вірші “Словом у кров!” підкреслювалася його нищівна сила: “Бийте словами, повними злості...”[14, 61]. Емоційно-експресивна лексика, індивідуально-авторські неологізми виразно свідчили про позицію поета.

Ю.Тувім і Є.Маланюк стали каталізаторами поетичного процесу, виконуючи у ньому авангардну роль: польський поет готував ґрунт для скамандритів, український — для ведення перерваної національно-визвольної боротьби новою зброєю, тобто словом. Вони свідомо збурювали емоції, щоб вибити читачів з рівноваги і таким чином досягти бажаного ефекту. Ця функція, проте, виявлялася частковою у їх діяльності, не переходячи у принцип. У колі польських вчених і письменників Є.Маланюк знайшов таке потрібне йому енергетичне підживлення, тому працював досить продуктивно — всупереч житейським негараздам і суперечностям у емігрантських колах. Достатньо сказати, що його твори перекладалися польською мовою, а в 1936 році вийшла окрема збірка поезій “Геллада степова” у перекладі Ч.Ястшембець-Козловського.

Найпосутнішим у польсько-українських взаєминах був зв'язок творчості й національності. Культурні новації виникали на ґрунті національних традицій кожної з культур. Представники групи “Танк” орієнтувалися на виховання “національного активізму”, самовідданих борців за виживання нації, віднаходили у давній героїці сили для боротьби. Митець для них був насамперед представником нації. Проте при всій національній

заангажованості вони визнавали його творчу автономію, вважали національне світовідчуття одним із чинників естетичної вартості художнього твору.

У “скамандритів” національні проблеми не мали такого визначального значення, як в українських, бо Польща вже здобула самостійність. Один із чільних представників групи Я.Івашкевич найбільше уваги приділяв проблемі автор – читач. У задушевних бесідах, які він упродовж багатьох років вів зі сторінок “Жича Варшави”, письменник підкреслював: “...Книга — результат діалога. Книга – завжди бесіда. Книга завжди пишеться для читача” [15, 523]. Отже, парадигма автор — читач розглядалася ним як результат співпраці, взаємодії. Зорієнтованість на реципієнта, в якому автор хотів би відчувти друга, притаманна його творчості. Найбільш прийнятними для Я.Івашкевича здавалися такі взаємини з читачем, коли письменник мимовільно вводив його у свій світ, у своє розуміння історичних і психологічних процесів.

Загалом вплив літературних груп на поетичний процес визначався силою таланту кожного її представника. Ю.Тувім, Я.Івашкевич, без сумніву, посіли помітне місце в польській літературі, маючи значний вплив на молодшу ґенерацію митців. Щодо впливу групи “Танк” на літературний процес, то через фрагментарність, розрізненість його ланок (у Наддніпрянській та Західній Україні і в діаспорі) він майже не простежувався, хоч мали місце численні аберації в офіційних джерелах, які доводили необхідність пильності на ідеологічному фронті. Українські письменники з комплексом невирішених національних проблем лишалися на марґінесах літературного життя.

Польсько-українські культурні зв'язки міжвоєнного періоду мали здебільшого локальний характер, зводячись до контактів між певними літературними колами, до міжособистісних взаємин: Я.Івашкевича, скажімо, і Є.Маланюка, Ю.Тувіма і Є.Маланюка. Під впливом чужомовного оточення дехто з “танківців”, як, наприклад, А.Коломиєць, почав писати польською мовою. І все-таки їх інтеґрованість у польський світ лишалася незначною. Національна заангажованість перешкоджала паритетним взаєминам з культурними колами, тому творчість українських поетів-емігрантів лишалася явищем переважно української культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цит. за: Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. — К.: Основи, 2001.
2. Самойлов Д. Юлиан Тувим // Тувим Ю. Стихи.- М.: Худож. лит., 1985.
3. Липа Ю. Бій за українську літературу. — Варшава, 1935.
4. Липа Ю. Україна в сучасній польській літературі. Замітка // Літературно-науковий вістник. — 1927. — Кн. VII — VIII.
5. Лободовський Ю. Похвала України/ Перекл. С.Гординського // Сучасність. — 1978. — Ч.1 (205).
6. Сірик Л. Волинь у творчій біографії Юзефа Лободовського // Краківські Українознавчі Зошити.- Краків: Швайпольт Фіоль, 1995.
7. Антологія польської поезії / Упоряд. Ю.Булаховської.- К.: Дніпро, 1979. — Т.2.
8. Липа Ю. Лист до літераторів // Літературна Україна.- 1993.- 5 серпня.
9. ЦДАОВВУ. Фонд 2673. Опис 269.

10. Легка О. Червоне і чорне: Новаторство поетики еротичного Н.Лівицької-Холодної.- Львів, 1999.
11. Лист Ю.Липи до М.Мушина від 10V 36 // ЦДАОВВУ. Фонд 2673. Опис 269.
12. Словацький Ю. Поезії.- К., 1999.
13. Маланюк Є. Невичерпальність: Поезії, статті. — К.: Веселка, 2001.
14. Тувим Ю. Стихи. — М.: Худож. лит., 1985.
15. Ивашкевич Я. Избранное: Пер. с пол. — Л.: Худож. лит., 1987.